

dnes již nežijícího Vratislava Effenbergera, jehož "Realitu a poesii" (1969) by budoucí sociologové umění rozhodně měli číst, a pak o některé práce Květoslava Chvatíka, speciálně "Strukturalismus a avantgarda" (1970), kde lze najít termín "sociologie" i v názvu kapitol (což ovšem není podstatné).

V této souvislosti se vraťme ještě jednou ke kapitole 4., nazvané "Literatura jako sociální fakt" a spojme ji s kapitolami 12. - 16., které na ni vlastně plynule navazují. Ve všech jde o to, jak se jeví literatura prizmatem sociologie. Trochu mi vadí bod 5. na str. 22: "Literární dílo je předmětem emocionálních reakcí - potřebuje, provokuje, zneklidňuje, otupuje, baví nebo nudí". Určitě to všechno dělá. Ale myslím, že převedeno do roviny "sociologického uvažování" jde spíše o možnosti a cesty zobecnění uvedených reakcí, o jejich protažení ke kolektivním postojům, o dopady na životní styl. Jde také o to, jak se literatura podílí na utváření a přetváření hodnotového světa lidí a jak formuje vzory chování. V klasickém Durkheimově pojetí lze uvažovat o jejím podílu na "kolektivním vědomí" (u nás se tímto hlediskem kdysi trochu zabýval Jan Mukařovský). Patří sem i spoluvytváření norem chování, nejen jejich "používání" (bod 3 na str. 22). Ostatně toto specifické "aktivní" postavení literatury (a umění vůbec) M. Petrusek uvádí a diskutuje v kapitolách 5. - 9., kde jsou načrtnuty přístupy různých velikánů sociologie literatury. Zde bych chtěla spíše připomenout, že právě tyto aspekty literatury by mohla dnes naše sociologie zkoumat ve snaze být aktuálně společensky užitečná.

Cesty, kterými se sociologie literatury dosud ubírala, jsou v celé knize líčeny tak, že

to přináší základní informace a zároveň provokuje k přemýšlení, a to nejen o podstatě a možnostech dané disciplíny, ale i o chování jejích tvůrců či reprezentantů, o jejich "historické misi". Z tohoto hlediska je přitažlivý zejména "spor o Gramsciho" a "spor o Lukáče" a známý fakt, že sociologie románu je tradičně doménou marxistických vědců, často označovaných za "kacře", "úchylkáře", "odpadlíky". Počátek této afinity je zřejmě v tom, že v této oblasti se nejsnadněji aplikovala "teorie odrazu", zajímavé ovšem je, že i román se nakonec jako svébytná realita dokázal vymknout z ortodoxních příhrádek marxistického myšlení a tak trochu zmanipulovat sociologické zacházení se sebou samým.

Zdá se, že literatura touto sugestivní schopností vládne obecně, nejen nad marxisty. Tak trochu důkazem pro toto tvrzení je i Petruskova malá knížka o sociologii literatury. Sama je literaturou hodnou zkoumání. Na rozdíl od jedné recenze v Lidových novinách mi nepřipadá, že se podobá běžným vysokoškolským skriptům, i když je otázkou, proč by skripta nemohla vypadat podobně. Pedagogové by měli uvažovat o tom, zda neposílit trochu inspirativní složku studijních materiálů a přednášek, a to i na úkor množství sdělovaných faktů. Je v tom ovšem "nebezpečí" rozvíjení vlastního způsobu myšlení, vlastních představ o literatuře, o sociologii, o světě. Ale právě toto "nebezpečí" je naší nadějí do budoucna.

Myslím, že není nutno shrnovat, v čem vidím hodnotu a smysl Petruskovy "Sociologie literatury", a když, tak jen jednou větou: Je to spíš inspirace než učebnice, a to je dobře.

Alena Vodáková

Elisabeth Noelle-Neumann: Öffentliche Meinung: Entdeckung der Schweigespirale

Frankfurt am Main, Ullstein 1989, 375 s.

Představovat naší sociologické obci jméno Elisabeth Noelle-Neumannové je zřejmě zbytečné. Její příručka Výzkum veřejného mínění, která byla jediná z prací dnes již čtyřiasedmdesátileté a autorsky nesmírně plodné legendy německé demoskopie přelo-

žena do češtiny, se pro dvě generace stala jednou z nejužívanějších "kuchařek" při aplikaci dotazníkových technik v sociologickém výzkumu. I když postupně v SRN vyrostla větší a po profesní stránce snad i dokonalejší demoskopická pracoviště, Institut pro demoskopii v Allensbachu, který paní Noelle-Neumannová po léta vede, zůstává v Německu i v jiných zemích pojmem. Teprve počátkem 80. let jsme však měli v Československu příležitost blíže se

seznámit s tím, že E. Noelle-Neumannová není jen vynikajícím praktikem výzkumu veřejného mínění, nýbrž i úspěšnou autorkou teoretických prací. Do povědomí naší odborné veřejnosti se dostal pojem spirály mlčení, který ve stejnojmenné knize, vydané v Mnichově roku 1980, postavila tato autorka do centra své teorie veřejného mínění.

Text *Spirály mlčení* jsme v letech 1981-82 četli a ústně překládali ve skupině pěti či šesti kolegů v Ústavu pro výzkum veřejného mínění při FSÚ. Bylo nám zřejmé, že knížka by stála za vydání v češtině nebo slovenštině, z důvodů, k nimž se ještě vrátím, to však bylo prakticky vyloučené. Když pak na přelomu let 1989-90 Masarykova česká sociologická společnost a Sociologické fórum začaly vyhledávat vhodné tituly pro překlad a vydání v ČSFR, zdála se mi deset let stará monografie přece jen trochu "z módy". Náhoda však způsobila, že jsem se o pár týdnů později s paní Noelle-Neumannovou, velmi čilou a vehementní dámou, ověřenou řádnými i čestnými tituly z několika světových univerzit, sešel v Berlíně. Řeč se stočila i na *Spirálu mlčení* a já se s údivem dozvěděl, že autorka na knize pracovala dál a že v loňském roce vyšla v nakladatelství Ullstein její přepracovaná a doplněná verze pod názvem *"Öffentliche Meinung: Entdeckung der Schweigespirale"* [Veřejné mínění: objev spirály mlčení]. Autorka o ní mluví jako o své zamilované práci a bez nadsázky lze říci, že v ní zkoncentrovala své celoživotní dílo v oblasti, která leží kdesi na pomezí sociologie, sociální psychologie, psychologie, žurnalistiky, politologie a snad i některých dalších společenskovědních oborů.

Knihla prezentuje jednu z mnoha teorií veřejného mínění. Některé starší teorie zobecňuje, jiné popírá, některé snad ne zcela právem opomíjí. Nenabízí - a pochopitelně ani nabídnout nemůže - absolutně konzistentní a zcela nenapadnutelný teoretický koncept. Obsahuje však dobře utříděné a logicky i historicky provázané úvahy, které lze dnes označit za úspěšný pokus o budování teorie středního dosahu.

Příznačné je, že oproti původnímu vydání přesunula autorka již do předmluvy svou autentickou definici veřejného mínění. Je nutno připomenout, že jde o definici zcela

jiné logické stavby než je běžné, neboť podle E. Noelle-Neumannové je veřejným míněním "mínění a chování, které je na veřejnosti nutno projevovat, abychom se neizolovali, resp. které je v době formování stanovisek veřejnosti možné projevovat, aniž bychom se izolovali". Naznačení výsledku práce již v úvodu jen posiluje dojem, že autorka se snaží "rozpínat oblouky", které by od východiska přes historickou a logickou analýzu podepřenou soudobým empirickým materiálem dospěly k zodpovězení zdánlivě prostých otázek, formulovaných na počátku. Takové "oblouky" lze v knize vystopovat přinejmenším tři.

První z nich se klene od empirie přes teorii zpět k empirii, přesněji řečeno k empirickému testování vytvořené teorie. Na počátku jsou v tomto případě zejména časové řady výsledků z předvolebních výzkumů a poznatky z otázek typu "mínění o mínění". Zobecnění metodických závěrů z aplikace takových běžných otázek vedlo k vytvoření testu, který umožňuje zkoumat připravenost různých skupin lidí hájit jejich názory a stanoviska (tzv. železniční test). Na tomto místě se autorka odpoutává od demoskopických průzkumů a vstupuje do teoretické a dílem i historické enklávy. Základním pojmem se pro ni v této souvislosti stává strach z izolace, (*Isolationsfurcht*), který pak hledá v pracích etnografů (např. Meadové), ale zejména starších filosofů a sociologů (Locka, Huma, Madisona a především Rousseaua). Zajímavé je, že po prvním vydání se E. Noelle-Neumannová se svými studenty a spolupracovníky ponořila do historických pramenů ještě hlouběji. To je přimělo odvolat původní tvrzení, že tvůrcem pojmu veřejné mínění je J. J. Rousseau, a současně jí to umožnilo nacházet důkazy pro budovanou teorii již v antických spisech a dokonce i v textu Starého zákona.

V kapitolách, které byly napsány po roce 1980, jsou uvedeny pasáže, které zdůrazňují, že E. Noelle-Neumannová nechápe obavu z izolace, která se projevuje primárně konformismem, jako cosi zavrženíhodného, byť jde o chování (a smýšlení), které se dobře neslučuje s novodobým ideálem demokracie a svobodného člověka. Při pozornějším čtení

původních kapitol pak vstoupí do popředí skutečnost, že konformizující tlak veřejného mínění jako jedna z forem rosofsky chápáné sociální kontroly je výrazně funkčním jevem, do značné míry podmiňujícím fungování společnosti (resp. společenství) jako určitého dynamického celku.

"Oblouk" se pak znovu z teorie sklání ke zcela konkrétním empirickým problémům zjišťování toho, co je veřejné a co je chápáno jako "trapné", tedy (ve spojení) co je veřejným míněním sankcionováno jako nevhodné. Zde se autorka nevyhnula určité fragmentárnosti, která se projevuje zejména tím, že je nastíněna metoda a prezentovány dílčí poznatky, chybí však jejich konkrétní propojení s celou teorií. Snad se řešení nadhozených problémů dočkáme, připraví-li autorka třetí doplněné vydání své knihy.

Druhý "oblouk" se klene přes propast, která zdánlivě odděluje individuum a jeho názory a rozhodování od společnosti, veřejného mínění a jím vytvořené izolační hrozby. Budování této stavby je umožněno určitým interdisciplinárním nadhledem, který sice nese sebou jistou povrchnost (povšimli by si jí patrně zejména psychologové), ale na druhé straně nabízí jednotící přístup k jevům, které bývají obvykle zkoumány jen jednou vědní disciplínou. Typickým příkladem je zde pojmání veřejného mínění, přesněji řečeno jeho formování a artikulace, jako jednoho z typů kolektivní motivace. Na tomto místě autorka sahá dokonce pro příklady i mimo lidskou komunitu (jedna z kapitol nese název Sborové vytí vlků) a pochopitelně také do historie (např. k pádu Bastily). Lze jen litovat, že v těchto pasážích nemohla E. Noelle-Neumannová svým bystrým komentářem doprovodit taková masová vystoupení, která jsme prožívali v listopadu a prosinci předloňského roku v našich městech.

Z důvodu uplatnění některých zdánlivě "individualistických" hledisek na celý systém veřejného mínění je podstatným mezičlánkem sociální skupina. K fungování izolační hrozby v menších skupinách se kniha vrací několikrát (zpravidla formou komentáře prací jiných autorů). Nejdůležitější postřeh je ovšem formulován teprve v nově doplněných kapitolách, kde autorka upozorňuje, že pokud skupina vyčerpá všechny možnosti

integrace určitého jedince, "definuje nově své hranice" řečeno slovy D. Cartwrighta a A. Zandera. To je při autorčině typickém přístupu ideálním důkazem její koncepce izolační hrozby. Teorie skupinové dynamiky se zde stává pojítkem, které výrazně usnadnilo nalezení mostu mezi individuem a veřejným míněním.

Knihou prolíná ještě jedno téma, které má z hlediska budování celé teorie obdobnou funkci - jde o schopnost individua vnímat stav a dynamiku veřejného mínění, "kvazistatistický smysl", který zprostředkovává jedinci potřebné informace dříve, než je přímo vystaveno sankci veřejného mínění. Tato schopnost vnímání je bohatě dokumentována empirickým materiálem, který ukazuje, že stav a vývoj veřejného mínění je leckdy vnímán zkresleně, nikdy však není ignorován.

Třetí "oblouk" by bylo možno nazvat historickým. Jeho dobudování umožnila teprve analýza textů, jejíž výsledky jsou shrnuty v nově napsané kapitole a která, jak už bylo naznačeno, obsáhla údobí daleko před naším letopočtem, antikou, vrcholný středověk a všechny fáze novověku. Přidáme-li k těmto literárním faktům poznatky převzaté z etnografie, je patrné, že E. Noelle-Neumannová posbírala dostatek materiálu, aby mohla tvrdit, že veřejné mínění (v jejím pojetí!) bylo a je přítomno ve všech společenských formacích, že nejsme oprávněni jeho existenci omezovat ani zformováním "profesionálních" politických institucí (např. v antice), ani vytvořením občanské společnosti (raný kapitalismus), natož pak institucionalizací informačních toků (masovým působením sdělovacích prostředků). Pokud uvedenou koncepci přijmeme, ztrácí opodstatnění dlouho diskutovaný problém, zda veřejné mínění je spojeno s kategorií masy (lidu) nebo elity - je spojeno s oběma, každá z nich má pro dynamiku veřejného mínění jinou funkci, žádná z nich nemůže stát mimo tento proces. (Jen mimochodem: teprve v dopracovaných částech autorka poprvé explicitně uvádí, co původní text několikrát naznačoval - veřejné mínění je proces, ve kterém změna je stejně významná jako každý z měnících se stavů.)

Závěr, že veřejné mínění je přítomno v každé známé lidské společnosti, nám může

připomenout některé Engelsovy názory. Shody a rozdíly však budeme muset hledat sami, neboť E. Noelle-Neumannová Marxe a marxisty, stejně jako celý prostor od střední Evropy po Kurilské ostrovy prostě ignoruje. Zda je důvodem politická orientace autorky, která je známa jako dosti pravicová, nebo její přesvědčení o neplodnosti marxistické větve ve filosofii, sociologii a dalších společenských vědách, mi není známo. Můžeme však litovat, že "dotazníkem" pro analýzu textů, který autorka připravila, neprozkoumali její spolupracovníci například některé práce Marxe, Gramsciho nebo dalších marxistů, kteří se nespokojovali opisováním a pokoušeli se vážně poznat společnost své doby. Navíc skutečnost, že Spirála mlčení obešla marxistickou produkci, vylučovala počátkem osmdesátých let možnost tuto knihu u nás vydat. Při nesporných, zejména metodologických kvalitách práce je to rozhodně škoda.

E. Noelle-Neumannová pracovala téměř dvacet let na knize, která z hlediska svého významu pro teorii veřejného mínění řadí vedle děl Hofstätterových, Allportových a Childsových. Navíc jim napsala jazykem, který neomezuje okruh čtenářů jen na specialisty v oboru, nýbrž nabízí každému vzdělanému a vnímavému čtenáři svým způsobem zrcadlo, v němž může zahlédnout i svůj postoj k veřejnému mínění a vlastně i k ostatním lidem. Mnohé z autorčiných názorů jistě vyvolají polemiku, ve svém celku však shromážděné poznatky nesporně posunují teorii veřejného mínění vpřed a současně přispívají k tomu, aby se veřejné mínění a výsledky jeho průzkumu zbavily nádechu magické tajemnosti. Lze jen doufat, že brzy budeme moci tuto knihu nabídnout českému a slovenskému čtenáři.

Jan Herzmann

Seymour Martin Lipset: Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada

New York - London, Routledge, Chapman and Hall 1990, xviii + 337 s.

Titul a podtitul knihy předznamenává kanadsko-americké srovnání (the continental divide je světový předěl, který rozvádí vodu buď do Atlantického či Tichého oceánu). Kanada a Spojené státy se navzájem podobají, ale v sociálně kulturních hodnotách se různí, přesněji řečeno jsou trochu odlišné.

Autorem knihy je politický vědec a sociolog, který působí na Stanfordské univerzitě v Kalifornii. Knihu začíná rokem americké revoluce 1776. Druhou kapitolu nazývá americkou ideologií. V další kapitole pak ukazuje kanadskou kontrarevoluci a nazývá ji kanadskou identitou.

Po těchto třech kapitolách věnuje Lipset pozornost současné kanadské literatuře v kapitole "Literatura a mýtus". Ukazuje, že úloha ženy je více rozebírána v kanadské než v americké literatuře. Stojí za pozornost, že někteří kanadští autoři zdůrazňují historickou prohru vůči Spojeným státům, nevhodné přírodní podmínky a nezajímavé dějiny. Někteří dokonce trpí poraženeckým duchem.

Můžeme to najít u Hugh MacLennana, J. M. S. Carlesse, Robertsona Daviese a Davida Stockena. Kanada je přitom geograficky větší než USA a její obyvatelstvo vykazuje větší rozdíly.

Lipset se domnívá, že některé americké protestantské církve jsou méně snášenlivé než kanadští katolíci, kteří v posledních letech projevují větší pochopení pro lidské slabosti. Náboženští fundamentalisté, které nacházíme hlavně na jihu Spojených států, v Kanadě nejsou.

V průmyslové výrobě patří Amerika a Kanada k předním státům na světě. Kanaďané se přibližují americkému průměru v produktivitě práce. Odhaduje se, že zatím jsou asi o deset procent méně výkonní než Američané. V podnikatelských záležitostech jsou Američané schopnější než jejich severní sousedé. Kanadští podnikatelé nejsou přitahováni novými věcmi do takové míry jako Američané. Zajímavé je tradiční pronikání amerických podniků do Kanady. Profesor Lipset však říká, že v posledních letech se poměr změnil, a že Kanaďané dnes investují více ve Spojených státech než Američané v Kanadě.

Kanada ovšem vede před Spojenými státy v řešení sociálních problémů. Američtí